

**DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ÖLÜM KARŞISINDA
OĞUZ'UN TAVRI**
OGHUZ'S MANNER AGAINST THE DEATH IN THE DEDE QORQUT EPIC

Bekir ŞİŞMAN*

Öz

Dede Korkut Hikâyeleri Türk Kültürüne ait bazı temel kodları günümüze aktarması nedeniyle Türk Edebiyatının kült eserlerinden biri kabul edilir. İçerisinde doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın geçiş evreleriyle ilgili pek çok folklorik malzeme barındırmaktadır. Ölen kişinin ardından ölenin atının kesilmesi ve ölü aşı/yemeği verilmesi âdeti bunların en dikkat çekenlerindedir. Ayrıca matem elbisesi olarak siyah renkli elbiselerin tercih edilmesi, ölenin yakınlarının elbiselerini yırtmaları, saçlarını yolmaları, sesli olarak ağlamaları, eğlenmeyi bir süreliğine terk etmeleri bu geleneklerden bazılarıdır ve bunların çoğu günümüze kadar ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzlar, Ölüm, Folklor

Abstract

Dede Korkut Epic is agreed as the one of Turkish literature's cult Works by virtue of transferring some basic codes related to Turkish culture to today's world. It contain countless materials connected the life phases such as birth, death and marriage. Of those, the most striking ones are the custom of slaughtering the horse of died man and giving of the dead food. Of these customs, the some are also to wear black as mourning dress, the died's relatives to tear his/her clothing and to pluck his/her hair and to cry aloud and to have a break the amusement for a time. The most of these survive until today.

Keywords: Dede Qorqut Epic, Oghuz's, death, folklore

0. Giriş

Milletler kültürel bellekleri sayesinde hayatta kalabilmekte ve hayatiyetlerini devam ettirebilmektedirler. Kültürel bellek ise sözle aktarılır ve yazıyla kaydedilir. Böylelikle yazılı kaynak olarak tarihe mal edilir. Bizim kültürel belleğimizin temel yazılı kaynaklarından biri de Dede Korkut Kitabı'dır. Fuat Köprülü'nün bu kitaba dair meşhur bir sözü vardır: "Türk Edebiyatını terazinin bir kefesine, Dede Korkut Kitabı'nı da diğer kefesine koysanız, Dede Korkut Kitabı ağır basar" diye. Bu sözü ona söyleten şey, eserin dil yadigârı olmasından ziyade, Oğuzların inançları, töreleri, gelenekleri, mücadeleleri, hayat tarzları, kısaca kültürleri hakkında bizlere çok net bilgiler sunması ve Oğuzlardan günümüze ulaşan en önemli destani hikâyeye metinlerini bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Eserde yer alan destani hikâyeler 9-11. Yüzyıllar arasında Oğuzların Orta Asya'da yaşadıkları dönemde oluşmaya başlamış ve daha sonra bu anlatılar Oğuzların Anadolu'ya gelişleriyle birlikte bu coğrafyaya taşınmış, buraya adapte edilmiştir. Hikâyelerde anlatılan konular Türk Kültürünün temel kodlarıyla

*Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Atakum/Samsun

alakalıdır; bu kültürel kodların kaynağı ise İslâm öncesi Türk kültürüne ve Orta Asya coğrafyasına kadar uzanmaktadır.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan ve Oğuzlara ait olan en önemli geleneklerden biri de “Ölüm Folkloru”dur. Vücut organlarının tüm biyolojik fonksiyonlarını yitirmesi sonucunda insan hayatının sona ermesine ölüm diyoruz. Dünyadaki bütün canlılar için ölüm kaçınılmazdır. Ölen bir insan tekrar dirilip dünyaya gelemediği için de ölümün mahiyeti, şekli ve sonrası hakkında ilahi/semavi kaynakların verdiği bilgiler dışında fazlaca bir bilgiye sahip değiliz. Bu konuda ancak ilahi mesajlar, peygamberler ve din adamları insanları aydınlatabilmektedir. İlahi dinlere göre ölüm, ahret âlemi olarak adlandırılan bir başka mekâna/boyuta geçişi simgeler ve bu anlamda ölüm, ölümsüzlüğe geçişin bir kapısı durumundadır. Buna inanan insanlar ve özellikle Müslüman Türk halkı her zaman ölümün hayırlısını dilemiştir. Çünkü bu geçiş bazen uzun bir hastalık evresinden sonra sıkıntılı bir biçimde de olabilmektedir. İnsanların ölümlerinde birlikte bir belirsizliğe doğru gidişi, geride kalanların onlar için endişelenmelerine neden olmakta ve onların gittikleri yerde rahat edebilmeleri için birtakım pratikler/ritüeller geliştirmelerine neden teşkil etmektedir.

Kültürümüzün ölüme atfettiği manayı ve onunla ilgili tutumunu, ölümlerle ilgili kimi atasözlerimizden çıkarmak mümkündür. Nitekim atasözlerimizde insanımızın ölümlerle içiçeliği ve onu kabullenici bir tutum sergilediği açıkça görülmektedir. Mesela "Altı da bir üstü de bir yerin" atasözünde, kültürümüzün ölümlerle olan içiçeliği ve ölümün korkulmaması gereken bir hadise olduğu vurgulanmaktadır. "Ölüm Allah'ın emri", "Yara öldürmez, yaradan öldürür", "Ölüm hak, miras helal", "Ölüm kalım bizim için" atasözlerinde ise insanımızın ölüm karşısındaki kabullenici tutumunu görmek mümkündür. (Karaca, 1999: 71)

Ayrıca ölüm, halk inançlarında birtakım simgelerle tanımlanmış ve edebiyatımızın çeşitli alanlarına, bu arada halk edebiyatımıza da yansımıştır: “Elleri koynunda kalmak” ilahi takdir karşısında boyun eğmeyi, “saç yolmak, kara giymek” çaresizliği, “ocağı sönmek”, “rüyada aynası kırılmak yahut ekmeğini yanar görmek” ölümü temsil eder. Kolların göğüste çapraz bağlanması yetim kalınacağı şeklinde yorumlanır ve böyle bağlanması doğru bulunmaz. Acının dışarıya vurulmasında aşırıya gitmek isyan sayılır, günah olarak kabul edilir.¹ Kişiyi rüyada ölmüş olarak görmek ise, onun uzun ömürlü olacağı şeklinde yorumlanır. Saç yolmadık, abartısız bir ağıt da yoktur ve saç Türk halk kültüründe bir koddur.² (Kalafat, 2011: 10)

1. Eski Türklerde Ölüm

Dede Korkut Hikâyeleri bağlamında Oğuzların ölüm karşısındaki tavrını/tutumunu ele almadan önce özellikle hikâyelerde yer alan ölümlerle ilgili çeşitli âdet, inanış ve uygulamaların tarihte/tarihi kaynaklarda nasıl anlatıldığı konusuna kısmen de olsa değinmek daha doğru sonuçlar elde etmek açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

¹ Sünni Müslümanlık hadislerine dayanarak yanıp yıkılmaları kınar. Bu hadislerden biri İbn al Khattâb'a dayandırılır: “Size sadece iki saçma ve zararlı sesi yasaklıyorum; şeytanın neyleriyle eğlence için çalınan boş musikiyi, bir de yüz tırmalayarak ve şeytani nişitlerle çıkarılan umutsuzluk seslerini.” (Veinstein, 2007: 55)

² Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâyede, Salur Kazan rüyasında “saçının kargı gibi uzandığını ve gözünü örttüğünü” görür. Rüya yorumlayan Kazan'ın kardeşi Kara Göne ise saçın kaygı anlamı taşıdığını belirtir. (Ergin, 1989: 100) Anadolu coğrafyasında bugün de rüyada saç görmek iyiye yorumlanmaz ve saça negatif bir anlam yüklenir.

Göktürkler zamanında ölünün ardından büyük yog (yas) töreni ve ayinler yapılırdı. M. 739'da Türk hükümdarlarından Kürsül Han'ın ölümü nedeniyle yapılan defin ve yas töreni Tabarani'de şöyle tarif edilmiştir: Eski Türkler ölülerinin hatırasına büyük aş (ziyafet) törenleri yaparlar, zenginler yüzlerce hayvan keserlerdi. Hazırlanan yemeklerden bir kısmını ölünün mezarı üzerine dökerlerdi. (İnan, 1976: 183) Yine Göktürkler devrinde cenaze merasimi sırasında ölüyü çadıra koyarlar; ölenin akrabaları, çok sayıda at ve koyun kesip çadırın önüne sererlerdi. Daha sonra çadırın etrafında yedi defa dolaşırlar, yüzlerini kesip ağlarlardı. (İnan, 1995: 177)

Stanislas Julien ise Çin kaynaklarından naklen yug merasimi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: Bir adam öldüğünde cesedi bir çadıra konulur; oğulları, yeğenleri, ana baba tarafından akrabaları birer koyun, at yahut sığır öldürerek/keserek ölü için kurban ettiklerini göstermek üzere çadırın önüne sererlerdi. Sonra onun etrafında acıklı feryatlar kopararak atla yedi defa dönerler ve çadırın kapısına geldiklerinde yüzlerini bir bıçakla çizerlerdi. O çiziklerden çıkan kanın gözyaşlarına karıştığı görülürdü. Daha sonra ölünün bindiği atı ve kullandığı eşyaları da yakarlardı.³ (Köprülü, 1999: 88)

Yog/yoğ/yuğ terimi eski Türkçede bugünkü Kırgız-Kazakların "aş" anlamını ifade ettikleri gibi "matem" anlamında da kullanılmıştır. Bugünkü Kırgız-Kazaklar matem törenine ve ağta "coktav" (yani yoglama) derler. (İnan, 1995: 192)

Yog terimine ve bundan türetilen yoglamak ve yogçı kelimelerine ilk defa Orhon yazıtlarında rastlıyoruz. Bilge Kağan'ın ağzından yazılmış olan Kül Tigin Âbidesinde, Kül Tigin'in koyun yılının on yedisinde öldüğü ve dokuzuncu ayın yirmi yedisinde yog törenini yaptıkları ifade edilmiştir.⁴ (Ergin, 2012: 28)

Divânü Lügat-it-Türk'te *Yoğ/Yog/Yuğ* terimi "Ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek." (Atalay, 1998: C. III-143); *yoğlamak* terimi "Ölü için yemek vermek. Türklerin göreneği böyledir." (Atalay, 1998: C. III-309); *basan* terimi "Ölü gömüldükten sonra yenen yemek. Buradan mülhem *yog basan* denir." (Atalay, 1998: C. I-398-399) şeklinde açıklanmıştır. Yine konumuzla ilgili olarak *sıgt* terimine "Ağlayış" (Atalay, 1998: C. I-356); *sıgtamak* terimine ise "Ağlamak" (Atalay, 1998: C. III-276); anlamı verilmiştir.

Kutadgu Bilig'de ise "yog aş" şöyle zikredilmektedir: "Bu Ay Toldıning kıldı oğlu yağı / Çıgayka üledi kümüş hem ağı (Oğlu Ay-Toldı için ölüm aş yaptı/ Fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı)" (Arat, 1991: 173); "Yog aş bolur ya ölüg atınga / Ya ol at bulup aş birür yatınga (Yahut bir ölü için yapılan yog aş olur / Yahut biri bir rütbe alınca, başkalarına ziyafet çeker)" (Arat, 1991: 459).

İbn Fadlan'ın verdiği bilgiye göre Oğuzlar, "ölü aş" için yüzden iki yüz başa kadar at keserlerdi. Bundan da anlaşılıyor ki Oğuzların "aş töreni"ne büyük kalabalıklar toplanmaktadır. Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra da eski usul aş

³ Türk halklarında matem başlıca belirtileri arasında yanıp yakılmalar ve üstünü başını yırtma, deride kesikler açma gibi uygulamalar vardır. Birinci türden olan gösteriler zorunludur ve ikinci türden olanlarla eşleşir ya da eşleşmez. Örneğin Kırgızlarda yüzler kesilmez, cesedin çevresinde haykırarak dönmekle yetinilir. (Veinstein, 2007: 54)

⁴ Göktürklerin hakan ve büyük kahramanlarının yog törenine bütün imparatorlukta ulusların iştirak ettiklerini Orhon yazıtlarından öğreniyoruz. Kuzey ülkelerinden Kitaylar, Tatabiler, güneyden Tibetliler, batıdan Sogdlılar, Farslar, Buharalılar, Türgişler, doğudan Çinliler bu yog töreninde bulunmuşlardır. (İnan, 1995: 193)

törenini unutmamışlardır. Oğuz kahramanları ölümlerini “ak-boz atımı boğazlayıp aşımı verin” diye vasiyet ediyorlardı.⁵ (İnan, 1995: 193)

2. Dede Korkut Hikâyelerinde Ölüm

Doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın en önemli geçiş dönemlerine ait uygulamaların çeşitli yönleriyle işlenişi, bunlarla ilgili geliştirilen tavır ve davranışlarda ortaya çıkan farklılıklar, kültürlerin sınırlarını belirleyen unsurlardandır. Bunlar içinde ölümle ilgili geliştirilen tavırlara baktığımızda, ölümden duyulan üzüntünün bütün kültürlerde az çok benzer davranışlarla; sözlü, yazılı anlatım teknikleriyle veya müzik yoluyla ya da çeşitli giysi ve renklerle ifade edildiğini görürüz. (Durmuş, 2009: 171) Dede Korkut Kitabında yer alan hikâyelere göre Oğuzların ölüm karşısındaki tavrı, tutum ve davranışı da aşağı yukarı bu gruplandırmaya göre şekillenmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nın Mukaddime Bölümünde anlatıcı/ozan (belki yazar) tarafından aktarılan “*Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel va'de irmeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can girü gelmez*” (Ergin, 1989: 73) şeklindeki ifadelerden, Oğuzlarda İslam inancına uygun bir kader anlayışının bulunduğu ve ölüm karşısında dolaylı olarak mütevekkil olmanın öğütlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca burada kullanılan *ezel, kul, kaza, ecel, va'de, ölmek ve dirilmek* gibi kavramlardan anlaşıldığına göre burada, insanın yaratılmadan önce kaderinin belirlendiğine işaret edilmekte; hayat, ölüm ve ölüm sonrası ahret inancıyla ilgili kronolojik bilgiler öğretici bir üslupla dile getirilmektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinde Oğuzların ölüm karşısında nasıl bir tavır sergiledikleri, ne yaptıkları ya da neleri yapmadıkları konusunda en sağlam bilgilere Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek Boyunda/Hikâyesinde rastlanmaktadır. Hikâyede, Bayburt Hisarı'nın beyi askerleriyle birlikte Beyrek'in gelin otağına hücum eder ve Beyrek'i kaçıtır. Tan ağardığında Beyrek'in anası-babası gerdek çadırının parçalandığını görünce durumu anlarlar ve feryat figan ederler:

“Beyregün babası kaba saruk götürüp yere çaldı, tartdı yakasın tırttı, oğul oğul diyüben böğürdi zârlık kıldı. Ağ bürçeklü anası buldur buldur ağladı, gözinün yaşın dökdi, acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tartdı, kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayubanı ivine geldi. Pay Püre bigün diinlügi altun ban ivine şiven girdi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. Yidi kız kardaşı ağ çıkardılar kara tonlar geydiler, vay bigüm kardaş muradına maksudına irmeyen yalunuz kardaş diyüp ağlaşdılar böğrişdiler. Beyregün yavuklusına haber oldu, Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanını çıkardı, güz alması gibi al yanağını tartdı yırttı.”

*Vay al duvağum iyesi
Vay alnum başum umudu
Vay şah yigidüm vay şahbaz yigidüm
Toyınça yüzine bakmaduğum hanum yigit
Kanda gitdün beni yalunuz koyup canum yigit
Göz açuban gördüğüm
Könül ile sevdüğüm
Bir yasdukda baş koyduğum
Yolında öldüğüm kurban olduğum*

⁵ Anadolu'da bu ağlama ve sızlama olayı ile cenaze sahiplerinin cenazeye katılanlara bir saç örneği olarak yemek dağıtması inancı/geleneği hâlâ devam etmektedir. (Şişman, 1996: 56)

*Vay Kazan Bigün mağı
Vay kalın Oğuzun imrençesi Han Beyrek*

diyü zarı zarı ağladı. Bunu işidüp Kıyan Selçuk oğlı Delü Dundar ağ çıkardı kara geydi. Beyregün yar ve yoldaşları ağı çıkarup kara geydiler. Kalın Oğuz bigleri Beyrek için 'azim yas tutdular, umud üzdiler. (Ergin, 1989: 130-131)

BamsıBeyrek Hikâyesindeki bu ifadeler bizlere konumuzla ilgili önemli veriler sunmaktadır. Buradaki söz ve davranışlar üzerinde sırasıyla ve teker teker durmak gerekirse önceliği sarığın yere çalınması hareketi almaktadır. Alınan acıklı bir haberden sonra duyulan üzüntünün bir refleksi olarak kabul edebileceğimiz kalpağı/fesi/külâhı/şapkayı yere çalma hareketi bugün bile Anadolu insanının çok hüznünlü bir haber karşısında izhar ettiği davranış biçimidir.⁶

Yine burada ölenin yakınlarının yakalarını yırtmaları, böğürerek ve boncuk boncuk ağlamaları, yüzlerine tırnak çalmaları, yanaklarını yırtmaları ve saçlarını yolmaları ölüm karşısında Oğuzların sergilediği ortak bir tavır olarak belirmektedir. Bu davranış biçiminden ölüm karşısında insanların son derece zayıf oldukları, metanetlerini kaybettikleri, aşırı duygusal davrandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum biraz da aile bireylerinin birbirlerine olan bağlılıklarının, dayanışmalarının ve sevgilerinin bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Ayrıca kahkaha ile gülmeyi terk etmeleri, ellerine kına yakmamaları, akları çıkarıp karaları giymeleri de yas/matem halinin bir göstergesidir.

"Ateş düştüğü yeri yakar" der bir atasözümüz. Ölüm acısını en çok hisseden ölenin en yakınında bulunanlardır. "Her ölüm erkendir, her ölüm zamansızdır!" Ancak gençlerin ölümü ayrı bir zamansızdır ve ayrı bir erkendir. Genç ölümünün yüreklerde yarattığı yangın ayrı bir büyük, gönüllerde açtığı yara ayrı bir derindir. Yunus Emre'nin de dediği gibi:

*Bu dünyada bir nesneye
Yanar içim, göynür özüm.
Yiğit iken ölenlere,
Gök ekini biçmiş gibi.*

Yara derin yangın büyük olunca, izler daha kalıcı olunca ağıt denilen bu sanatsal ve kültürel olgu daha da bir belirgin ve vurgulu olarak varlık gösterir. Genç yaşta muradına ermeden, hayatına doymadan ölenlerin, dalında solanların ardından yakılan ağıtların yüzlerce yıldan beri yok olmadan söylenegelmesinin altında yatan gerçek budur. (Arslan, 2009: 181-182) Bu hikâyede yiğit Beyrek'in genç yaşta ve daha muradına ermeden öldüğü sanına kapılan eşi Banu Çiçek'in söylediği ağıt da manidardır ve bizim kültürümüzde var olan ağıt yakma geleneğinin bir yansımasıdır. Ayrıca yedi kız kardeşin bir erkek kardeşi olan Beyrek'in ölümü kız kardeşlerini de yasa boğmuştur.

Oğuzlar sevinmeyi de yas tutmayı da törelerinde benimsemişlerdir. Olaylar karşısındaki en önemli tutumlarından olan yas tutma, yaşanan bir ölüm olayının ardından bütün obaya hâkim olmaktadır. (Genç vd., 2014: 324) Yas tutan erkeklerin tavırları ile yas tutan kadınların tavırları aşağı yukarı benzerlik göstermektedir. Bir yiğidin ölüm haberi bütün obayı sarmıştır ve sarsmıştır.

⁶ Farsça'da kullanılan "Külâh ber zemin zeden / külâhını yere çalmak" deyiimi çok sevilen bir kişinin ölümüne kederlenmek anlamında kullanılan bir sözdür ve Fars kültüründe de kullanılmaktadır. (Gökay, 2000: CCCXCII)

Aynı hikâyede Yalancı oğlu Yaltacuk insanları kandırarak Bamsı Beyrek'in kanlı gömleğini getirdiğini söyleyince, gömleğin gerçekten onun olup olmadığını teyit etmek için Banu Çiçek'e gösterirler:

"Gördü, tanıdı, oldur didi, tarttı yakasın yırttı acı tırnak ağ yüzine çaldı, güz alması gibi al yanağını yırttı.

Vay göz açup gördüğüm

Könül virüp sevdiğüm

Vay al duvağum iyesi

Vay alnum başum umudu

Han Beyrek diyü ağladı. Babasına anasına haber oldu, ap alaca ordusına şiven girdi, ağ çikardılar kara geydiler. Kalın Oğuz bigleri Beyrekden umut üzdiler." (Ergin, 1989: 132)

Bu bölümde Banu Çiçek'e Beyrek'in ölüm haberi ulaştığında bir eş olarak onun sergilediği tavır yansıtılmaktadır ki, burada da yukarıdakine benzer bir tavır sergilediği görülmektedir. Bütün bu davranışların kalıplaşmış birer hareket olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Ayrıca burada Banu Çiçek'in ağlarken ifade ettiği sözlerin diğer bir ağıt örneği olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Hikâye'de düşmana esir olan Uruz kendisini kurtarmaya gelen babası ile karşı karşıya geldiğinde onu bu savaştan vaz geçirmek ister ve ona şu sözleri söyler:

"Menüm anam menüm için kayurmasun

Bir ay baksun (yolumu gözlesin)

Bir ayda varmaz isem iki ay baksun

İki ayda varmaz isem üç ay baksun

Üç ayda varmaz isem öldüğümü ol vakt bilsün

Aygır atum boğazlayup aşum virsün

Yad kızı helaluma destur virsün

Bana tutan gerdeğe ayruk girsün

Anam menüm için gök geyüp kara sarımsun

Kalın Oğuz ilinde yasum tutsun

Menüm başum senün yoluna kurban olsun

Girü dön baba." (Ergin, 1989: 170)

Burada dikkat çekici husus Uruz'un babası aracılığı ile annesine gönderdiği mesajda kendisini üç yıla kadar beklemelerini, bu süre içerisinde yurda dönmediği takdirde atını kesip ölü aşını vermelerini istemesidir. Ölü aş meselesine yukarıda da değinilmişti. Bu gelenek bugün de çeşitli uygulamalarıyla Türk dünyasında yaşatılan bir gelenektir. Bu aslında ölü için kesilen bir kurbandır ve yapılan tören bir saç törenidir. Yine aynı hikâyede Uruz, ailesinden eşinin (istediği takdirde) yabancı biriyle evlenmesine izin vermelerini talep etmektedir.⁷

Benzer bir durumla Uşun Koca Oğlu Seyrek Hikâyesinde de karşılaşmaktayız. Kardeşi Egrek'in esir olduğunu öğrenince gerdeğe girmeyi reddeden Segrek eşine

⁷ "Ölen ile ölünmez" atasözü de bizim kültürümüzde ölülerin arkasından tutulan yasın belirli bir sınırı olması gerektiğini, aşırı ve uzun bir süre devam etmemesi gerektiğini vurgulamakta, her halükarda hayatın devam ettiğine atıfta bulunarak insanları yeniden toplum içine çekici davranış örüntülerini göstermektedir. (Karaca, 1999: 74-75)

şöyle seslenir: “Kız sen mana bir yıl bakgıl, bir yılda gelmez isem iki yıl bakgıl, ikiyıl da gelmez isem üç yıl bakgıl, gelmez isem ol vakit menüm öldüğümü bilesin, aygır atum boğazlayup aşum virgil. Gözün kimi tutarisa, könlün kimi sever ise ana vargil didi.”(Ergin, 1989: 228)

Bu hikâyede savaşa ya da sefere giden kocaların eşlerine kendilerini üç yıl bekleme zorunluluğu getirdiklerini, bu süre içerisinde geri dönmezlerse sevecekleri biriyle evlenebileceklerine dair ruhsat verdiklerini görüyoruz.

Salur Kazan’ın Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Hikâye’de Kazan Bey tekfurun karısının kendisini zindanda ziyarete geldiği sırada ona söylediği şu söz çok manidardır: “Kazan aydur: Ölülerüne aş virdüğün vakit ellerinden aluram.”...Bunun üzerine tekfurun karısı tekfura giderek Kazan’ı kuyudan çıkarmasını ister: “... hem ölülerümüz için virdüğümüz aşı ellerinden çeküp alup yir imiş, anun elinden ne ölümüz ne dirimüz kurtulur imiş, dinün aşkına ol eri kuyudan çıkar didi.”

Burada Türk kültüründe var olduğunu bildiğimiz ölü aşı verme geleneğinin Türk olmayan unsurlarda da görülmesi dikkat çekicidir. Abdülkadir İnan’a göre Şamanlığın güçlü bulunduğu devirlerde yog aşı yahut ölü aşı, doğrudan doğruya ölüyü doyurmak ve memnun etmek içindi. Altay dağlarının ormanlarında yaşayan Şamanistler bugün bile bu yog ayinini ölüye “Ye, iç. Bize ve hayvanlarımıza dokunma” diye hitap ederler. (1995: 189) Bu anlayışın diğer komşu milletlerde de görülmesi kültürler arası etkileşim olarak kabul edilebilir.

İç Oğuz’a Taş Oğuz’un Âsi Olup Beyrek’in Öldüğü Hikâye’de Beyrek’in, Basat’ın babası ve Kazan Bey’in dayısı olan Aruz tarafından Kazan’a isyan etmeyi kabul etmediği gerekçesiyle namertçe öldürülmesinin ardından kara haber Beyrek’in ailesine ulaşır:

“Beyregün babasına anasına haber oldı. Ağ ivi işiğinde şiven kopdı. Kaza benzer kızı gelini ağ çıkardı kara geydi. Ağ boz atının kuyruğunu kesdiler. Kırk elli yiğit kara geyüp gök sarındılar. Kazan Bige geldiler, sarıkların yere urdılar, Beyrek diyü çok ağladılar.Kazanun elin öpdiler, sen sağ ol Beyrek öldi didiler.”... Kazan bu haberi işitdi,destmalın eline alup ögür ögür ağladı, divanda zârlık kıldı. Hep anda olan bigler ağlaşdılar.Kazan vardı, odasına girdi, yidi gün divana çıkmadı, ağladı,oturdu. (Ergin, 1989: 249-250)

Bu hikâyede yas tutma hadisesinin toplumsal bir olaya nasıl dönüştürüldüğü anlatılmaktadır. Burada ölüm karşısında gösterilen tavırlardan ilki ölen kahramanın atının kuyruğunun kesilmesidir. Bu bir hüznün ve yas göstergesidir ve daha sonra bu at ölü aşı vermek üzere kesilecektir.

Buradaki diğer önemli bir gösterge ise ölüm/yas/matem rengi olarak metinde yer alan "kara"nın yanında bir de “gök” renginin zikredilmesidir. “Gök” eski Türkçede hem gökyüzünü hem de mavi rengi karşılıyordu. Hamilton kelimenin “kö-/yukarıda ol-“ fiilinden meydana geldiğini belirtir. Kelimenin önce “gökyüzü”, daha sonra da “mavi” anlamını kazandığı görüşü öne çıkmaktadır. Ayrıca gökyüzünü karşılamak üzere Eski Türkçe’de kullanılan bir diğer kelime de “tengri” dir. Tengri aynı zamanda ilahi gücü karşılayan “Tanrı” anlamını da taşıyordu. Gök, doğrudan gökyüzü anlamı taşırken, renk anlamıyla, sembolik olarak aynı zamanda ilahi gücü de ifade ediyordu. Bir bakıma gök yani mavi, Tanrı’nın rengiydi. Mavi, bununla birlikte göklere bağlı inançların da sembolü olmaktadır. (Durmuş, 2009: 172)

Yine bu anlatıda Beyrek'in ölüm haberini Han Kazan'a ulaştırırlar ona, "sen sağ ol, Beyrek öldü" diyerek bir tür "baş sağlığı" dilemişlerdir.⁸ Kazan haberi aldıktan sonra hümgür hümgür ağlamış, divanda feryat figan kılmıştır. Beyrek'in ölümüne oradaki beyler de çok üzüldüler ve onlar da ağlaştılar. Kazan bir nevi yedi gün yas tuttu, divana çıkmadı, insanlardan uzak durdu. Daha sonra divanı toplayıp beylerle bir karar aldı ve bu karar neticesinde Aruz'un üzerine sefer kıldı; Beyrek'in intikamını Aruz'u öldürmek suretiyle aldı. Aruz da ihanetinin bedelini canı ile ödemiş oldu.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinde ise kahraman Deli Dumrul'un ölüm meleği olan Azrail ile yüzleşmesi konu edilmektedir. Önce kendi yaptırdığı köprünün yanında bir yiğidin ölümü üzerine ağıt yakanları görür ve burada Azrail'e meydan okur. Azrail Hak Taâla'nın emriyle Deli Dumrul'un canını almaya gelir:

"Delü Dumrul aydur: Mere al kanatlu Azrâ'il sen-misin didi. Evet menem didi. Bu yahşı yigitlerin canını sen mi alursın didi. Evet men aluram didi. Deli Dumrul aydur: Mere kapuçılar kapuyı kapan didi. Mere Azrâ'il men seni gin yirde ister-idüm, tar yirde eyü elüme girdün ola-mı didi. Men seni öldüreyim, yahşı yigidün canın kurtarayım didi." Daha sonra kılıcıyla Azrail'e hamle kıldı. Azrail güvercin oldu, pencereden uçup gitti. Deli Dumrul onun kaçtığını zannedip doğan kuşunu alıp peşinden gitti. Birkaç güvercin avladı. Atıyla dönüş yolunda iken Azrail atna göründü, at ürktü, Deli Dumrul'u sırtından attı. Azrail gelip Deli Dumrul'un göğsü üzerine kondu. Bundan sonra Deli Dumrul Azrail'e yalvardı ve canını bağışlamasını diledi; Azrail de ona, canını ancak Allah Ta'âla'nın bağışlayabileceğini bildirdi. (Ergin, 1989: 178-179)

Azrail ölüm meleğidir ve dört büyük melekten birisidir. Allah'ın mutlak iradesini en çok yansıtan melek olup insanların canını almakla görevlidir. Devir İslam'a geçiş devridir ve Oğuzlar melekleri tam manasıyla bilememektedirler. Anlatıcı, melekler içinde en etkili melek olan Azrail'i olay kahramanı olarak seçmiş ve onun gücünü dolayısıyla Allah'ın gücünü göstermek istemiştir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinde Deli Dumrul insan iradesinin kudretini temsil eder. Bu iki güç birgün birbiriyle çatışırlar; insan iradesini temsil eden Deli Dumrul, Arail gibi mutlak gücü temsil eden ölüm meleği karşısında onun mutlak üstünlüğünü kabul etmiş ve mağlup olmuştur. (Genç vd., 2014: 308)

Deli Dumrul Azrail'i tanımayacak kadar dini/İslami bilgiden yoksundur. Ancak inançsız değildir. Allah Ta'âla'yı tanımakta, onun gücünü kabul etmektedir. Kendi gençliğine, gücüne ve kudretine güvenmektedir. Bu durum onu biraz pervasız, cesur, gaddar ve bencil kılmıştır; ancak ölüm denilen gerçekte genç yaşta yüzleşmesi onun Allah'ı hakkıyla tanınmasına, haddini bilmesine ve daha mütevazı olmasına; belki de bu sayede eşinin vefasını ve fedakârlığını yeniden keşfetmesine neden olmuştur.

⁸ Başsağlığı geleneğimizin, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden istifadeyle kısa süreli de olsa üzüntülü insanların sarsıntılarını dengelemek açısından önemli bir fonksiyon gördüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca dilimizde insanın iç dünyasını yansıtabilecek düzeyde sadece taziye ifade etmek için kullanılan pek çok kelime ve deyim vardır. Mesela ölüyle ilgili olarak "Allah rahmet etsin", "Allah mekanını cennet etsin", "Allah taksiratını affetsin", "Nur içinde yatsın"; geride kalanlarla ilgili olarak, "Allah sabır versin", "Hüküm Allah'tan, başınız sağ olsun", "Allah başka acı, keder göstermesin" gibi deyimler bu türdendir. (Karaca, 1999: 71)

Sonuç

Bu çalışmada Dede Korkut Oğuznâmelerini esas alarak Oğuzların ölüm gerçeğiyle karşılaştıklarında, bir yakınlarının ölüm haberini aldıklarında, sonu ölümlle neticelenebilecek ya da dönüşü olmayan bir sefere çıktıklarında genellikle birbirine benzer şu tavırları sergilediklerini söylemek mümkündür:

1- Ruhların ebediliği veya ölümlerin gelecekte dirilmek üzere bir bekleme dönemine geçmiş oldukları inancı, Türklerin ölümlerle ilgili tutum ve davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerden biridir. (Karaca, 2009: 89) Bu nedenle ölen kişinin ardında önce atının kuyruğunu keserler, daha sonra bu atı keserek ölü aşı denilen bir ziyafet verirler. Bu ziyafet, ölen kişinin gittiği yerde rahat etmesi ve onu unutmadıklarını göstermek içindir.

2- Ansızın alınan bir ölüm haberi karşısında erkeklerin başa taktıkları nesneyi/kavuğu yere çalmak, erkek ve kadınların yakalarını yırtmak suretiyle giysilerine zarar verdikleri; bununla birlikte saçlarını yoldukları, tırnaklarını yüzlerine çaldıkları ve yanaklarını yırttıkları; böylelikle bedenlerine acı çektirdikleri görülür.

3- Oğuzlar bir yakınlarının ölüm haberini aldıklarında (kadın-erkek fark etmez) boncuk boncuk göz yaşları döker, zarı zarı ve böğürerek ağlarlar; sesli olarak ağıt yakarlar. Erkekler de kadınlar kadar kolay ağlarlar, ancak ağıtı daha çok kadınların söylediği görülür. Buradan bir çıkarsamada bulunacak olursak, Oğuzların bir yakınlarının ölüm haberi karşısında metanetlerini kaybettiklerini, aşırı duygusal davranışlar sergilediklerini söylemek mümkündür. Bu durum biraz da aile bireylerinin birbirlerine olan bağlılıklarının ve birbirlerine olan sevgilerinin bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

4- Ölünün yasını tutarlar; yaslı olduklarını göstermek için kahkaha ile gülmeyi terk ederler, ellerine kına yakmaz oluyorlar, kıyafet rengi olarak karanın yanında gök/mavi rengi tercih ederler.

5- Sefere giden yiğide üç yıl mühlet verirler. Üç yıl içerisinde geri dönmezse, eşinin bir başkasıyla evlenmesine izin verirler.

6- Aile ve boyun büyüklerine (beylerine) taziye ziyaretinde bulunurlar, başsağlığı dilerler. Boya, hana, beye ihanet edenler mutlaka cezalandırılırlar. Ölen kahramanlarının intikamını alırlar.

7- Ölüm hadisesi zamanı ve şekli itibariyle bir kaza ve kader meselesidir. "Ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez; vadesi gelmeyen adam ölmez, çıkan can geri dönmez" anlayışına sahiptirler. Bu yönüyle Deli Dumrul Hikâyesini hariç tutacak olursak kahramanlar ölüm karşısında cesaretli ve hazırlıklıdır. Korkmadan savaşa gider, can alır, can verirler. Hikâyelerdeki kahramanların ölüme meydan okumaktan ziyade, hayatlarını uğruna feda edebilecekleri bir gayelerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu kahramanların ölümü biraz da hafife alacak şekilde davranmalarının en önemli nedeninin şahadet mertebesine erişme isteği olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, D. Ali (2009). "Genç Ölümü Üzerine Yakılmış Ağıtlar", *Uçmağa Varmak Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 181-200.
- ARAT, Reşit Rahmeti(1991). *Kutadgu Bilig I-Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim (1998). *DivânüLügât-it-Türk C. I-IV*, Ankara: TDK Yayınları, (Çeviri).
- DURMUŞ, Mustafa(2009). "Türk Kültüründe Yas Rengi Olarak Mavi", *Uçmağa Varmak Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 171-180.
- ERGİN, Muharrem(1989). *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2012). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, (46. Baskı).
- GENÇ, İlhan-Atabey KILIÇ-İ.Hakkı AKSOYAK (2014). *Dede Korkut Kitabı (han'ım hey)*, C. I, Ankara: TOOB Yayınları (Özyurt Matbaacılık).
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Basımevi.
- KALAFAT, Yaşar (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KARACA, Faruk (1999). "Ölümlle İlgili Davranış Örüntüleri Açısından Modern Batı ve Türk İslam Kültürü", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Erzurum, ss. 65-76.
- KÖPRÜLÜ, Fuat(1999). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Basımevi.
- ŞİŞMAN, Bekir(1996). "İslâmiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri", *Türk Kültürü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ss.563-574.
- VEINSTEIN, Gilles (2007). *Osmanlılar ve Ölüm*, İstanbul: İletişim Yayınları.